

Dynamisch Perspectief

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

December 2015 / 6

Zonnekouter: Oog hebben voor wat zich aandient

LAND: Ruimte voor nieuwe boeren

Als het bedrijfswezen mee gaat doen

Smakelijk vlees van mannelijk vee

Dynamisch Perspectief

redactioneel

Het klopt

Waarom zeggen we eigenlijk 'het klopt' als iets goed voelt? In deze Dynamisch Perspectief zeggen vijf mensen dat iets klopt (of juist niet). Het is voor hen een belangrijke drijfveer om iets te doen (of juist niet). Zo wist Katrien direct toen ze op De Zonnekouter kwam, dat hier haar toekomst lag: "Dit klopt." En Jacob Beeker geeft geen poedermelk aan zijn stierkalfjes: "Het klopt niet."

Op De Zonnekouter dienen de juiste mensen zich op de juiste momenten aan. En als de juiste koeienman erbij is gekomen, komen er – na een reeks stiertjes – achter elkaar vaarskalfjes. Walter Coens zegt hierover: "Alsof je het bedrijf laat dobberen op het water, maar toch doelgericht, met de juiste intentie. Dan komt wie er nodig is. Dat is voor mij het beste bewijs voor het bestaan van een geestelijke wereld."

In 'Het boerenbedrijf als levend organisme' zegt Joke Bloksma: "Wanneer een bedrijfswezen zich ermee verbindt, krijgt het bedrijf vleugeltjes."

Dus wat klopt er? Voelen we hoe het hart van het bedrijfswezen sneller gaat kloppen? Of van ons eigen wezen? De Kerst is een mooie tijd om hier met extra aandacht naar te 'luisteren'.

Ellen Winkel, hoofdredacteur,
ellen@schrijfwinkel.nl

- 03 Dynamisch Portret: De Zonnekouter
- 08 LAND: ruimte voor nieuwe boeren
- 10 Landbouwsectie en Vertreterkreis op bezoek in Nederland
- 12 Het ideale boerenbedrijf van.. Justine Rosenhart & Cor Zenhorst
- 14 Biodynamische pluimveesector is haantje de voorste
- 18 Unieke exemplaren van de Landbouwcursus
- 21 Bedrijfsorganisme: Als het bedrijfswezen mee gaat doen
- 24 Dynamische keuken: smakelijk vlees van mannelijk vee
- 28 Perspectief
- 33 Agenda
- 34 Colofon en Leden-service
- 35 BD juwelen

LAND!

8 Ruimte voor nieuwe boeren

Bedrijfswezen

21 'Het bedrijf krijgt vleugeltjes'

Smakelijk vlees

24 Met respect voor stier en haan

De Zonnekouter 'Oog hebben voor de dingen die zich aandienen'

Walter Coens (60) en An Verboven (53) hebben hun familiebedrijf De Zonnekouter, ten zuidwesten van Gent, omgevormd tot een coöperatieve vennootschap, zodat de drie jonge vennoten Arne (28), Lien (36) en Katrien (36) als gelijkwaardige ondernemers mee kunnen draaien in het bedrijf. *Tekst: Luc Ambagts / Foto's: De Zonnekouter*

Een week nadat ik bij Walter Coens en An Verboven van De Zonnekouter op bezoek was geweest, zag ik in een winkel voor tweedehandsboeken *Sociale Toekomst* liggen. Ik kocht het boek, met een serie lezingen van Rudolf Steiner over sociale driegeleding. Het gaat over het onderscheiden in de samenleving van het geestesleven, rechtsleven en economisch leven, over de noodzaak arbeid en inkomen uit elkaar te houden, over de rechtvaardige prijs die je betaalt wanneer je iemand in staat stelt hetzelfde nog een keer te produceren.

Dit boek had op de tafel gelegen tijdens mijn gesprek met An en Walter in hun woonkamer. Walter pakte het regelmatig op. Bijvoorbeeld toen hij vertelde over zijn bezoek met een groep Vlamingen aan Dottenfelderhof, een groot BD-bedrijf nabij Frankfurt. "Daar heb ik geleerd hoe je kunt samenwerken." En toen hij het had over de nieuw gevormde coöperatie, waarin hij nu samen met zijn vrouw An en drie jonge vennoten – Arne, Lien en Katrien – het bedrijf vormgeeft. "In het begin heb ik gezegd 'Laten we allemaal onze uren opschrijven'. Maar je snapt wel, dat was met twee maanden gedaan. Dat moest anders. Toen hebben we afgesproken dat iedereen doet wat nodig is. De een woont op het bedrijf, de ander niet. De een heeft kinderen, de ander weer niet. Als iedereen zegt wat hij nodig heeft, dan is dat wat hij krijgt. En over een jaar spreken we dat opnieuw af. Is er niet genoeg, dan gaan we naar onze klanten. Economie is heel eenvoudig. Je schrijft onder elkaar wat je moet hebben om die kool te produceren. Dat tel je bij elkaar op en dat is dan de prijs. Als de klant volgend jaar weer kool wil hebben, dan moet hij dat willen betalen."

Op bladzijde 46 van *Sociale Toekomst* staat: '... je [zult] ontdekken dat

Walter en An hebben de boerderij helemaal opgeknapt. 'Toen we hier kwamen groeiden de bomen in het woonhuis tot op de muren'

deze drie levensgebieden – geestesleven; rechts-, staats- of politiek leven; en economisch leven – tot in onze tijd chaotisch in elkaar zijn gaan overlopen ... Omdat ze in elkaar overlopen zijn onze huidige sociale wantoestanden ontstaan! Dat werd gezegd in 1919 en geldt nog steeds. Sociale driegeleding is goed om te bestuderen, maar je moet het vooral dóen, vindt Walter: "We zijn vrije mensen. Maar dan heb ik ook zelf de verantwoordelijkheid. Niet de priester, of een baron. Dan kan je veel gaan vergaderen, dan wordt het intellectueel, dat wordt oersaai. Je moet plekken hebben waar je op sociaal gebied kan oefenen. Boerderijen zijn bij uitstek de plek om zo iets te realiseren". An: "Zo brengt het mensen fundamenteel naar de basis. Daar zijn mensen ook naar op zoek."

Ik was op een regenachtige donderdag naar De Zonnekouter gereden, in Machelen, 20 km ten zuidwesten van Gent in de Leiestreek. Op een

*'We zijn vrije mensen.
Maar dan heb ik ook zelf de
verantwoordelijkheid. Niet de
priester, of een baron'*

splitsing van een landweg door de weilanden keek ik of ik nu links of rechts moest. Rechts zag ik schapen bij een bijenstal grazen: een verspringend dak, een verticale betimmering van rechte ruwe planken. Duidelijk, daar moest ik zijn. Bij de ingang van het erf hing een groot bord met 'De Zonnekouter' en de toevoeging 'Biologisch-Dynamische Boerderij'. Op verschillende gebouwen herkende ik dezelfde betimme-

ring. Hier was van iets ouds iets moois gemaakt.

An vertelde: "Toen we hier kwamen, groeiden de bomen in het woonhuis tot op de muren. Het dak was ingestort. Tien jaar lang was er niks aan gedaan. We hebben hier een hele laag humus uit kunnen scheppen." Na een mislukte maar leerrijke samenwerking op een ander bedrijf konden ze tijdelijk een huisje huren in Machelen, op 500 meter van deze plek. "We wandelden hier wel langs. Walter zei nog 'Dit moest wel het laatste zijn dat ik zou kopen'. Het was een complete vuilnisbelt, maar wel een met een mooi blok land van 5 hectare." Toen de tip kwam dat het nu het moment was om te kopen, ging Walter er toch op af. "De eigenaar kwam bij ons. Aan de keukentafel hebben we het op handslag beklonken." Ze richtten vzw Land-in-zicht op om het land te kopen. Met een paar weken koortsachtig bellen hadden ze genoeg private leningen bij elkaar. Het eerste Zonnekouter-wonder.

Zo begon De Zonnekouter in 2001 als familiebedrijf. An werkte nog buitenshuis. Walter begon met opruimen. "Toen kwam er een auto op het erf gereden. Een man stapt uit, een meter breed, twee meter hoog. Zo'n echte Jerommeke. Hij wilde op een boerderij werken. Ik dacht: 'wat moet ik er met zo een'. Voor boer te zijn heb je een opleiding nodig, heb ik hem gezegd. Toen heb ik hem naar Landwijzer gestuurd. Drie maanden later was hij terug, om stage te doen. Geert. Hij had nog in de recyclage gewerkt. Die heeft hier containers vol met oud ijzer weggebracht."

Bij de start van het abonnementen-systeem kwam er een stagiaire die dat kon opzetten. Toen het woonhuis moest gebouwd en het land klaargelegd, kwam er juist iemand die affiniteit had met machines. Ook de nieuwe vennoten vonden ieder hun eigen weg naar het bedrijf. "We hebben jaren achtereen alleen maar stierkalfjes gehad; de kudde koeien slonk. Arne, onze jongste vennoot, is echt een mens om met dieren om te gaan. Nu hij er is, hebben we drie vaarskalfjes gekregen. Arne wil graag koeien van het Oost-Vlaamse witrode ras. We hebben er een gekocht en ook die heeft direct een vaarskalf." Zelfs het vee beweegt zo mee met de mogelijkheden die er op het bedrijf zijn. Voor Walter is dat ook een manier van werken: "Alsof je het bedrijf laat dobberen op het water, maar toch doelgericht, met de juiste intentie. Oog hebben voor de dingen die zich aandienen. Dan komt wie er nodig is. Dat is voor mij het beste bewijs voor het bestaan van een geestelijke wereld."

Het is tijd voor het middageten. We verplaatsen ons naar de pas verbouwde ruimte die dienst doet als bureau, educatieve ruimte, keuken en eetzaal. Op donderdag is het druk. Er is extra hulp om de pakketten klaar te maken. Ook de klusjesman schuift aan. Er wordt gelachen. De omeletten en de sla gaan rond. An haalt extra brood. "Katrien is zeker nog bezig met de prei", vraagt iemand. Als zij ook aanschuift, zitten we met zijn twaalfen aan tafel. Een gemoedelijk geklets begeleidt het maal. We maken grappen over het land van de buren. Het zou mooi zijn dat erbij te krijgen. Het is duidelijk: hier zitten mensen die het plezierig vinden om op De Zonnekouter te werken.

Vanaf het begin was al duidelijk dat An en Walter niet zelf de eigenaren zouden blijven. Walter: "In de jaren 80 was ik altijd al zo'n anti-kapitalist." Landbouwgrond is geen koopwaar: daarom werd het land ondergebracht in vzw Land-in-zicht, die later is omgevormd tot stichting. An: "Ik dacht, als iedere klant per maand 10 euro betaalt, dan kunnen in tien jaar die leningen omgezet zijn in schenkingen. Dat leek niet te lukken. Op het eind zaten we op de helft. Toen kwam er een grote schenking van een mevrouw die hier een cursus had gevolgd. Daarmee was het toch in tien jaar rond."

Om een bedrijf door de jaren heen levenskrachtig te houden, zouden er volgens Walter drie boeren moeten werken, een van 25, een van 40 en een van 60. Hij benadrukt het belang van gelijkwaardigheid: "Als er iemand meer geld in heeft, dan wordt dat zo'n soort nieuwe baron. Die wil dan dingen gaan bepalen." Daarom hebben ze nu met zijn vijven een coöperatieve vennootschap. Het uitwerken daarvan is een zorgvuldig proces geweest, in samenwerking met Peter Bosmans van de

DE JONGE VENNOTEN

ARNE (28): "Na Warmonderhof heb ik op verschillende bedrijven gewerkt. Ook op De Zonnekouter. Het samenwerken hier inspireert me. Met een vriend was ik bezig een nieuw bedrijf van 1 hectare op te zetten. Maar de oude generatie zoekt continuïteit. Dat boeit me meer dan zelf iets nieuws te beginnen. Het is uitdagender iets bestaands voort te zetten. Ik doe hier de groenteteelt, het grovere werk en de dieren."

De Zonnekouter
Vossenholstraat 9
9870 Machelen-aan-de-
Leie, België
www.dezonnekouter.be

6 ha zandgrond
groenteteelt en grasland
1600 m² foliekas
4 koeien, 3 stieren, 4 kalfjes, 1 zeug, 6 schapen en
een paard, 15 kippen

Rechtsvorm Stichting Land-in-zicht verpacht het land aan Coöperatieve Vennootschap (cvba) De Zonnekouter, waarin twee oprichtende en drie mede-werkende vennoten deelnemen en ca 90 sympathiserende vennoten. Een cvba is een Belgische rechtsvorm.

Afzet: Via abonnementen en voedselteams (400) en de boerderijwinkel in samenwerking met twee andere bedrijven in vereniging De Vroente.

Walter: 'Je moet heel goed met elkaar communiceren. Maar je moet je niet aanpassen. Je moet zijn wie je bent'

adviesbureau Febecoop. De statuten zijn te vinden op de website. Geert Iserbyt, coach bij BD-beroepsontwikkeling, heeft hen begeleid bij het omvormingsproces. Wat is ieders persoonlijke missie, wat is de missie van De Zonnekouter, hoe zit het met het verdienen, het wonen, de verhouding met de klanten, met de omgeving, met de maatschappij? Dat zijn de eerste vragen die dan aan de orde komen. Op 1 juli 2014 is de coöperatie van start gegaan. Daarmee is het bedrijf 'van zichzelf' geworden. Wettelijk gezien zijn An en Walter de eerste drie jaar nog hoofdelijk aansprakelijk. In de dagelijkse praktijk is dit verschil tussen de A-vennoten (oprichters An en Walter) en de B-vennoten (medewer-

kers Arne, Katrien en Lien) minimaal. En over een korte tijd valt het helemaal weg. De C-vennoten zijn de sympathisanten van het bedrijf. Zij leggen geld in voor de financiering van materiaal en gebouwen, leveren frisse ideeën en hebben een ondersteunende en controlerende functie, maar geen zeggenschap. "De zeggenschap moet liggen bij degene die het werk doen, bij de ondernemers."

Ik vraag aan Walter hoe je dat doet, samenwerken. Hij keert terug naar zijn kennismaking met Dottenfelderhof. "Wij Vlamingen dachten natuurlijk, dit is een groot bedrijf, bij ons is het maar klein. Voor mij was het een uitdaging om dat naar hier te vertalen. Toen begonnen we te vragen, wat als er dit gebeurt, wat als er dat gebeurt. 'Kijk', zeiden ze, 'op dinsdag hebben we werkbespreking. Als er een probleem is dan bespreken we dat met elkaar. Komen we er niet uit, dan zetten we het gesprek stop. Dan halen we er iemand bij die daar verstand van heeft. Daar luisteren we naar. Dat brengt de zaak weer in beweging! Je moet heel goed met elkaar communiceren. Maar je moet je niet aanpassen. Je moet zijn wie je bent. Dan komen de sociale wetmatigheden in beeld. Samenwerken vraagt een goede structuur. Om negen uur hebben we samenkomst in het bureau. Dat is het hart van het bedrijf. Dan bespreken we het werk van de dag. Dinsdagavond hebben we vergadering én studie. En dan is er nog iets. Dat is eigenlijk begonnen toen Katrien een keer op vrijdagavond een fles wijn uit de winkel haalde. Dat is een afsluiting van de week. Het is een vrij moment. Niks is verplicht. We kunnen samen eten. Er is iets feestelijks, er is humor. Dat is een van de beste thermometers van het bedrijf. Dat te verzorgen, dat is het werk van de toekomst." ☺

LIEN (36): "Ik heb Landwijzer gedaan in 2003. Daar heb ik geleerd dat ik geen boerin ben, maar de bio-landbouw trekt mij aan. Ik heb hier gewerkt als plukkaartster, seizoenarbeider. Daarna heb ik gewerkt op een zorgboerderij, maar dat was me te weinig boerderij. Vier jaar geleden heb ik hier de sfeer gevoeld en de inhoudelijke zoektocht: wat is de taak van de landbouw. De spirituele zoektocht. Dat is waarvoor ik terugkwam. Ik vind mijn gading in de winkel. Het contact met de klanten is mijn meerwaarde."

KATRIEN (36): "Ik ben veel veranderd van job. Ik heb hier gesolliciteerd als seizoenarbeider. Toen ik hier kwam had ik direct een gevoel vanuit mijn buik: dit klopt. Ik ben toen ook de opleiding op Landwijzer gaan doen om meer kennis te hebben. Het is een organisch proces geweest, van plukkaartster tot medevennoot. Die stappen heb ik als vanzelf genomen, dat is een evidentie. 't Is hier een warm nest ook. Het bedrijf is nooit af, extra takken, schaalvergroting. Ik doe de groenteteelt, de fijnere teelten, de serre en later graag kleinfruit."

LAND

Winterconferenties en Thema-uitgave 2016: ruimte voor nieuwe boeren

Hoe creëren jonge boeren een plek om een nieuw bedrijf te beginnen? Hoe kunnen anderen hun ruimte bieden? Wie heeft creatieve ideeën om dat wat onmogelijk lijkt mogelijk te maken? BD-Vereniging en Toekomstboeren werken samen aan dit thema in de Winterconferenties, op de Bio-Beurs en in een Thema-uitgave. *Tekst: Ellen Winkel | Foto: Annelijn Steenbruggen*

Een melkveebedrijf beginnen als je niet van een boerderij komt, en als je niet over een riant familiekapitaal beschikt? Onmogelijk, lijkt het. Toch zijn er jonge mensen die dat voor elkaar krijgen, zoals Annette Harberink en Sytse Gerritsma. Annette boert op 180 hectare in de uiterwaarden bij Deventer, met 80 melkkoeien en 60 stuks jongvee, en een gloednieuw gebouwde boerderij. Het lukte dankzij samenwerking met vele partijen, met de Stichting IJssellandschap in de hoofdrol. Sytse Gerritsma werkte bij melkveehouder Sierd Deinum. Vanuit het bestaande bedrijf kochten Sierd en zijn vrouw Joke er een tweede melkveebedrijf bij, dat geleidelijk in eigendom komt van de jonge ondernemers Sytse en Tiertsje.

De verhalen over deze twee (bio)dynamische melkveehouders verschijnen in de Thema-uitgave 'LAND: ruimte voor nieuwe boeren'. Deze publicatie is een combinatie van de jaarlijkse

thema-uitgave van Dynamisch Perspectief en de tweede themabundel van Toekomstboeren. Hij verschijnt half januari, zodat hij bij het Demeter plein op de Bio-beurs beschikbaar is (zie hiernaast). De thema-uitgave vertelt onder meer over boomkwekers die grond gebruiken van particulieren. Over stierenmesters op natuurgronden. Over tuinders, van wie de grond rouleert binnen de vruchtwisseling van een akkerbouwer. En over hoe senior-boeren de samenwerking met junior-boeren ervaren.

Op de Winterconferenties gaan we verder met dit thema aan het werk. We laten ons inspireren door het enthousiasme, de creativiteit en de ervaringen van nieuwe én senior-boeren. Onderdeel van het programma is de eerste 'Landmarkt' van Toekomstboeren: door een soort 'speeddaten' verbinden we mensen die ruimte hebben met mensen die ruimte zoeken. Zo oefenen de 'ruimtezoekers' om hun land-wens helder te uiten en kunnen ze ervaren dat

< Sytse en Tiertsje

het zowel om praktische en zakelijke afspraken gaat, als om 'de klik' die nodig is om met iemand samen te kunnen werken. De 'ruimte-bieders' oefenen zich in het denken in mogelijkheden. Iedere boer kan zich de vraag stellen: hoe zou ik een starter kunnen helpen? Wellicht heeft een melkveehouder of fruitteler de mogelijkheid om plek te bieden aan een nieuwe pluimveehouder? Maar ook mensen die in een flat wonen kunnen ruimte bieden: misschien hebben ze een goede contactpersoon bij een gemeente, provincie, particuliere grondbezitter of natuurbeheerder, die ze kunnen enthousiasmeren? Of zien ze mogelijkheden om een groep consumenten te verbinden aan een initiatief, zodat ze samen grond kunnen kopen – een vorm van Community Supported Agriculture? Of weten ze geldschieters te mobiliseren? Er is voor iedereen een rol bij het vinden van ruimte voor nieuwe boeren!

Toekomstboeren

*Toekomstboeren is een nieuwe vereniging voor nieuwe en toekomstige boeren. Zij geven op vernieuwende manieren vorm aan het boerenbedrijf van de toekomst, vaak samen met burgers, en vragen aandacht voor de obstakels die ze daarbij tegenkomen. Ze publiceren portretten van toekomstboeren op hun website, organiseren excursies, discussies en Landmarkten, en publiceren thema-bundels. De eerste, **Permacultuur en Voedselbossen**, brengt inspirerende initiatieven in beeld op het gebied van agroecologie en voedselsoevereiniteit.*

Deze bundel is voor €5 te bestellen via toekomstboeren.nl.

De Winterconferenties vinden plaats op vrijdag 19 februari op Widar in Wortel-Kolonie en op zaterdag 27 februari op Warmonderhof in Dronten. Nadere informatie en programma verschijnen op bdvereniging.nl/ruimte en op toekomstboeren.nl.

Ruimte voor iedereen!

'Ruimte voor iedereen' is het thema van het Demeter-plein op de Bio-beurs op 20 en 21 januari in de IJsselhallen in Zwolle.

Vanaf de 'uitkijktoren' midden op het plein kun je overzien wat er plaatsvindt. Er is een **smaaktuin**, waar je kunt proeven, leren en discussiëren over biodynamische voedselkwaliteit. Op de **grondplaats** ontdekken grondzoekers en grondbeheerders, met begeleiding van deskundigen, hoe ze ruimte kunnen creëren en bieden. Op de **winkelvloer** kun je in gesprek over Demeter producten die al in de schappen liggen, wat er ontbreekt en hoe ruimte ontstaat voor nieuwe producten, nieuwe leveranciers, nieuwe boeren. In het **voedselbos** staan nieuwe geïntegreerde vormen van landbouw en natuur centraal. De **leergang** biedt een kennismaking met alle soorten opleidingsmogelijkheden die aan biodynamische landbouw en voeding zijn gekoppeld.

Het Demeter plein is een gezamenlijk initiatief van Stichting Demeter, BD-Vereniging, Warmonderhof, Kraaybeekerhof Academie en Stichting Grondbeheer, ondersteund door de Vereniging van Natuurvoedingskundigen en Landgilde.

Naast het Demeterplein worden er vanuit deze organisaties diverse **workshops** aangeboden, zoals 'doorschakelen naar Demeter' voor biologische boeren en workshops over bedrijfsopvolging, vernieuwing in financiering, voeding en scholing. Donderdagmiddag sluiten we af met een workshop in de grote zaal onder de titel 'LAND: ruimte voor nieuwe boeren' in samenwerking met de Toekomstboeren. Zo kan je ook op de Bio-beurs kennismaken met nieuwe en ervaren ondernemers die elkaar de ruimte bieden. 🌱

Demeter plein op de Bio-beurs

Landbouwsectie en *Vertreterkreis* op bezoek in Nederland

Een BD-boer vertelde me in een intiem moment over zijn gewoonte na het zaaien een spreuk te zeggen, een gebed. "Terwijl ik dat doe, maak ik voor mijzelf een voorstelling van hoe die plant zal groeien." Met een gebaar van zijn handen gaf hij een beweging aan naar boven én naar beneden. Zijn mond bewoog naar een lach toen hij er op liet volgen: "Dat worden dan dikke aardappels." *Tekst: Luc Ambagts / Foto's: Maria van Boxtel*

'Zoek je jezelf, zoek dan buiten in de wereld. Zoek je de wereld, zoek dan in jezelf', zei Rudolf Steiner in een voordracht (10 juli 1917, GA 176). In veel spreuken en meditatieteksten herhaalde hij die strategie. Met enerzijds de aandacht voor persoonlijke, innerlijke ontwikkeling en aan de andere kant het praktische werk in de landbouw, de pedagogie of waar dan ook, is de antroposofie zelf een vrucht van die opvatting. Binnen en buiten, samen vormen ze de werkelijkheid, samen maken ze mijn eigen mens-zijn uit.

Het Goetheanum als 'centrum' van de antroposofie is de draagster van de Vrije Hogeschool voor Geesteswetenschap. Bij die Hogeschool, met haar verschillende vaksecties, lag lang de nadruk op de innerlijke ontwikkeling, met name zoals die in de door Rudolf Steiner gegeven opleiding, de Klasse-Uren, beschikbaar kwam. De leiding van het Goetheanum vat nu haar werk zo op, dat de Algemene Antroposofische Vereniging, de Hogeschool met haar secties en Klasse-Uren, en de verschillende werkge-

< *Wie kijkt naar wie?*

Excursie bij De Fruittuin van West

bieden één organisme zijn. Het beeld van een wisselwerking tussen centrum en periferie is daarvoor een inspirerend uitgangspunt: 'Hoe kan dat wat we in de praktijk doen de basis voor de Hogeschool vormen en hoe kan de Hogeschool ons handelen een spirituele verdieping geven?' De Hogeschool leeft dan in de ontmoeting tussen mensen en hun werk, daar waar hun persoonlijke ontwikkeling tegelijkertijd ook vak-ontwikkeling is.

Jean-Michel Florin, Ueli Hurter en Thomas Lüthi vormen de leiding van de Landbouwsectie van de Hogeschool. De *Vertreterkreis*, ruim vijftig mensen uit verschillende landen, vormt een klankbordgroep voor de Landbouwsectie. Samen kwamen ze begin november naar Nederland voor zo'n ontmoeting 'tussen mensen en hun werk'. Twee dagen met excursies werden gevolgd door twee dagen met besprekingen over de Internationale Landbouwconferentie in Dornach in 2016 en het thema voor 2017. De deelnemers wisselden uit over de ontwikkelingen in de verschillende landen en hielden zich bezig met antroposofi-

sche studie aan de hand van de Michaelsbrief *De mens als macrokosmisch wezen* (GA 26). Op een verrassend warme novemberochtend stonden we op De Fruittuin van West, het nieuwe bedrijf van Wil en Lisan Sturkenboom, aan de rand van Amsterdam. We keken verbaasd naar de al volgroeide appelbomen. Dit bedrijf bestaat toch nog maar een paar maanden? "Een bevriende fruitteler ging deze bomen rooien. Toen kon ik ze krijgen en heb ik ze hier geplant", vertelt Wil. Nog verbazingwekkender zijn de vele legnesten die verspreid door de boomgaard staan. De kippen scharrelen tevreden bij onze voeten. Onder een doorzichtige plastic flap kun je zien of er eieren in de legnesten liggen. "Maandag moeten we zelf rapen, dan zijn we gesloten. Door de week houden we iets over, maar zaterdag staan de mensen in de rij om in de boomgaard eieren te rapen en appels te plukken. Dan zijn de eieren snel op!" Wil is zelf verbaasd over hoe vlug de tuin aanloop heeft gekregen.

Lopend op het rondgaande pad door de boomgaard merkt iemand op dat dit geen weg is om ergens naar toe te gaan. Nee, het is een pad om ergens te *zijn*, namelijk in de boomgaard, op dit bedrijf. Er hangen nog appels aan sommige bomen. "Die zijn met een paar weken geplukt", verzekert Wil ons. Hij wijst erop dat op deze manier de mensen ook werkelijk rijpe vruchten kunnen kopen. "Wat je hier plukt is juist niet geschikt voor de handel. Want de handel wil de producten kunnen bewaren." Ueli Hurter reageert enthousiast: "Hier brengt de boer zijn waren niet naar de markt, of naar de groothandel, maar de mensen komen het zelf halen. Dit is

een totale omkering, een revolutie, dit wijst ons de weg naar de toekomst!"

Marco Bernard, een boer uit Italië, vraagt wat Wil met de preparaten doet. "Hoezo?" reageert Wil resoluut, "die gebruik ik natuurlijk". Met Duits als voertaal in dit internationale gezelschap duurt het even voor de juiste nuance van de vraag duidelijk is. Marco verheldert zijn vraag: "Doe je op het gebied van preparaten ook iets samen met de bezoekers van het bedrijf?" Het is er nog niet van gekomen. Wil kan zich wel voorstellen dat hij bezoekers betreft bij het *maken* van de preparaten, of bij het *uitbrengen* van een van de spuitpreparaten. "Maar het *roeren* moet ik zelf doen, of Lisan. Dat laat ik nooit aan een ander over. Anders komt de juiste informatie er niet in."

In de besprekingen die op de excursies volgen zal Ueli nog vaak het voorbeeld van de omkering op het bedrijf van Wil aanhalen. De wisselwerking tussen centrum en periferie heeft daar een nieuwe vorm gekregen. De 'klant' is niet alleen geïnteresseerd in wat er op het bedrijf gebeurt, maar hij neemt als vanzelf deel aan het werk dat op het bedrijf gedaan kan worden; niet als vrijwillige hulpkracht, maar om te halen wat hij zelf wil hebben. Als we op die manier de landbouwconferentie vorm zouden kunnen geven, dan worden het dikke aardappels! 🍷

De Internationale Landbouwconferentie vindt plaats van 3 tot 6 februari 2016. Zie de advertentie op pag 32.

Justine P

Rosenhart & Cor Zenhorst

BD-Jong nodigt elk nummer een jongere uit voor een persoonlijke beschrijving van zijn of haar ideale bedrijf. Justine Rosenhart (31) en Cor Zenhorst (31): 'Wij voeden andere mensen en zij voeden ons!' *Tekst: Justine Rosenhart en Cor Zenhorst / Foto: Justine Rosenhart*

Justine: "In mijn leven zijn er momenten dat ik via via met mensen in contact kom die mij iets vertellen, wel of niet naar aanleiding van een vraag van mij. Dan valt er iets op zijn plek of heb ik heel duidelijk het gevoel dat het klopt. Dit is het! Ja!"

"Een van die dingen was de voltijd opleiding Warmonderhof. Tijdens de middelbare school wist ik vaag dat ik iets met of in de natuur wilde, maar wat ... totdat ik via via van Warmonderhof hoorde en erover las. Vers uit de stad zonder echte landbouwervaring begon ik op Warmonderhof. Al gauw leerde ik Cor kennen, zoon van een biologisch(-dynamisch)e akkerbouwer uit de NOP met daarmee landbouwervaring vanuit de wieg."

Cor en Justine: "We gingen samen verder op pad: na Warmonderhof studeerde Cor in Wageningen en werkte Justine daar in de biologische winkel, tussendoor hebben we nog heel wat landbouwervaringen opgedaan en mensen gesproken. Hier hebben we verschillende dingen kunnen proeven en zo weten we steeds gedetailleerder waar we

van houden en wat ons voedt."

"We hebben beiden onze kwaliteiten, gemeenschappelijke en persoonlijke voorkeuren en dingen binnen en buiten de landbouw die we mooi samen kunnen voegen tot een passend geheel. Ons ideale bedrijf is een gemengd bedrijf met fijne en grove groententeelt, aan de randen fruitteelt en enkele dieren – al dan niet hobbymatig – om het te volmaken."

"Maar dan zijn we er nog niet, want zonder mensen op het bedrijf is het niet compleet. Met andere woorden, ons ideale bedrijf is ook een sociaal bedrijf; in contact met klanten en andere geïnteresseerden. Zo voeden wij andere mensen en zij voeden ons en creëren we weer gemeenschappen in de samenleving."

"Onze grondbewerking willen we op termijn graag doen met een stel ossen. Waarom? Omdat het kan, en om het contact met de dieren en de lol en vreugde die we er aan beleven om met ze te werken."

"Om dit alles te realiseren zijn we inmiddels neergestreken in Zwolle en hebben we 1,4 ha land gevonden waar we 5 tot 10 jaar

mogen boeren. Nog niet alles verloopt zoals in onze droom, maar stap voor stap zijn we hem aan het realiseren en worden we steeds meer een onderdeel van de stad Zwolle."

Cor: "Mijn leven heeft altijd al in het teken van landbouw gestaan, vanaf mijn zesde wilde ik al boer worden. Op Warmonderhof ben ik het sociale leven dat daar was gaan waarderen en heb ik daar voor het eerst van kunnen genieten. In 2008 kreeg ik een transformatie-moment voor mijn kiezen: er werd namelijk een tumor van 10 bij 10 cm bij mij gevonden en chemokuren was de weg om te gaan. Begin 2009 bleek de tumor verdwenen en werd het tijd mijn leven weer op te pakken en mijn conditie weer op te bouwen."

"In de zomer van 2009 zat ik op mijn bed en heb ik een papier gepakt en eens opgeschreven wat ik nou eigenlijk wil. Dat was min of meer het nou geschetste ideale bedrijf. Daar kwam toen ook een naam bij omhoog: 'Christaline', voor mij de vrouwelijke verzorgende Christus-kracht die ik graag in de wereld wil neerzetten." 🌱

De BD-pluimveehouders zijn de Asterix van de pluimveesector. Met vier boeren zijn ze relatief klein maar ze zijn groots in hun daden: dubbeldoelkip, broederhaantjes, 100% biologisch voer en weelderige buitenuitlopen. Hun innovatiekracht halen ze niet uit een toverdrank maar uit een nauwe samenwerking. Wim Vredevoogd, aanjager en coördinator van het team, geeft een kijkje achter de schermen. *Tekst: Annelijn Steenbruggen Foto's: Annelijn Steenbruggen en De Grote Kamp.*

Eerst even de feiten op een rijtje uit de Demeter Monitor 2014: er zijn 4 legkippenbedrijven die elk meer dan 4000 kippen hebben. De Demeter eieren in de natuurvoedingswinkels komen bij hen vandaan. Daarnaast zijn er 15 bedrijven met kleinere koppels kippen, vaak bedoeld voor de huisverkoop. Dit verhaal gaat over de vier grote bedrijven en begint ruim twintig jaar geleden bij Wim Vredevoogd. "Toen wij destijds met ons pluimveebedrijf De Grote Kamp begonnen, waren wij de eerste met een beetje schaal", blikt Wim terug. "Er waren wel een heleboel tuinders die 200 à 300 legkippen hadden, maar tuinbouw en kippen is niet zo'n goede

combinatie. Tijdens de grote arbeidspieken in de groenteteelt werden de kippen vergeten en raakten ze van slag. Een kip heeft elke dag aandacht nodig: niet 28 dagen per maand maar alle 30 of 31."

Puzzel

Zo'n twintig jaar geleden groeide de vraag naar biodynamische eieren. Als reactie daarop groeide De Grote Kamp mee. Wim: "We kwamen op een punt waarop ik dacht: als we nog verder vergroten, begint het hier ook op bio-industrie te lijken. Ik ben toen andere biodynamische boeren gaan enthousiasmeren om kippen te houden. In de loop der

100% biologisch voer

jaren zijn er boeren afgevallen en bijgekomen. Momenteel bestaat onze groep uit vier grote pluimveehouders (zie kader). Op De Grote Kamp zijn inmiddels geen kippen meer. Wij telen een gedeelte van het kippenvoer en ik begeleid de verkoop. Het is mijn taak om vraag en aanbod fatsoenlijk op elkaar af te stemmen. Dat is overigens een hele puzzel want de eierproductie van jonge kippen, oudere kippen of kippen in de rui verschilt enorm. Als één bedrijf in een periode van lage productie zit, moeten we dat zien op te vangen met de andere drie bedrijven. Dat vraagt soepelheid van de pluimveehouders, ook omdat de mogelijkheden bij de één groter zijn dan bij de ander."

Dubbeldoelras

Drie-dubbeldoelkip

Eén van de eerste impulsen om de innovatie samen ter hand te nemen, was het verlangen naar een dubbeldoelkip. Wim: "Het zat ons al lange tijd niet lekker dat de broertjes van de hennen als eendagskuikens worden afgemaakt. Maar wat kun je eraan doen? Wij hadden te dealen met een legkippenras dat voor de gangbare landbouw ontwikkeld is: een kip met een goede eierproductie maar met weinig vlees om de botten. Vanuit het Louis Bolk Instituut kwam zeven jaar geleden het initiatief om het fokken niet langer aan de gangbare multinationals over te laten, maar om het in eigen hand te nemen. Dat idee hebben we gezamenlijk omarmd.

(foto: Proboos)

Weelderige buitenuitlopen

Op het bedrijf van Gerjan Slingenberg zijn we gestart met de ontwikkeling van een eigen ras waarvan de hen voldoende eieren legt en het haantje geschikt is als braadhaan. Eigenlijk is er nog een derde doel: zelf de eieren kunnen uitbroeden zodat we geen gangbare kuikens meer hoeven aan te kopen."

In de afgelopen zeven jaar is Gerjan Slingenberg een heel eind gekomen: samen met onderzoeker Wytze Nauta van Bio-KI heeft hij een dier ontwikkeld dat richting het dubbeldoel-ideaal gaat (zie het artikel hierover in DP2014-6). Het ras is echter nog niet zover om op de grotere bedrijven gebruikt te kunnen worden: de uniformiteit is nog

Broederhaantjes

niet groot genoeg en vanwege geldgebrek is er ook nog nooit een grotere koppel getest. De praktijklocatie voor het onderzoek is dit najaar naar de Warmonderhof verhuisd. Met de studenten heeft Wytze extra handen die kunnen helpen bij de selectie. Wim: "De perfecte dubbeldoelkip is voorlopig nog een stip aan de horizon. Wij hadden gehoopt dat we er met een jaar of zeven wel zouden zijn, maar dat is tegengevallen. Als we ruim in het geld hadden gezeten, was het misschien wel gelukt. We vinden het belangrijk om baas te kunnen worden over onze eigen fokdoelen. Daarom betalen we een stukje mee aan het onderzoek."

Neuzen dezelfde kant op

Bij de pluimveehouders was het geduld op om op de perfecte dubbeldoelkip te wachten. Het probleem van de eendagshaantjes wilden ze gewoon snel oplossen. Dit voorjaar hebben de pluimveehouders dan ook de proef op de som genomen en zijn ze met het broederhaantjesproject gestart. Wim: "Vlak daarvoor was er een prijsverhoging van de eieren doorgevoerd. Daarmee hadden we budget om met elkaar drie bestaande legkippenrassen te testen op eier- en vleesproductie. Iedereen was enthousiast. Het bleek een boost om de neuzen dezelfde kant op te krijgen. Bij dit soort processen is onze samenwerking op z'n best. De een zegt: 'Ik wil dit ras proberen, daar zet ik een koppel van op.' De ander zegt: 'Dan ga ik met dat ras aan de slag.' De resultaten bespreken we met elkaar en we maken gezamenlijk de keuze welk ras het meest geschikt is voor onze doelen. Zoals het er nu naar uitziet, gaan we voorlopig verder met de Lohman Plus en Highline Silver. De hennen leggen iets minder eieren maar dat wordt een beetje gecompenseerd met de kwaliteit van de braadhaantjes."

De communicatie tussen de pluimveehouders vindt overigens vooral per e-mail en telefoon plaats. Wim: "De ondernemers zijn huiverig om bij elkaar op het erf te komen. Zodra er milde vogelgriep heerst, is iedereen in de stress. Vanuit de overheid worden dierziektes en salmonella heel streng gemonitord. Als jij het op je bedrijf krijgt, ben je direct je hele koppel kippen kwijt. Dat is voor zowel de persoon als de groep nadelig. Dan missen we gelijk een stuk van onze productie."

Op eigen kracht

Consumenten tekenden enthousiast in op de eerste 900 braadhaantjes (zie ook Dynamische Keuken op pag 24), maar bij de distributie liep het spaak. De pluimveehouders vingen bot bij de slachthuizen. Wim: "Ze vonden ons idee 'leuk' maar ze wilden er niet aan meedoen." Afgelopen oktober hebben Wim en drie andere mensen van De Grote Kamp de eerste lading diepgevroren braadhaantjes eigenhandig verpakt in geïsoleerde dozen en op de post gedaan. Er zaten nog een paar koelelementen bij om het braadhaantje bevroren bij de consument te krijgen. De hoge kostenpost van deze verzending was een tegenvaller. Wim: "Ons budget voor het broederhaantjesproject is op. Het goede nieuws is dat de slachthuizen alsnog willen instappen. In het vervolgtraject met 1500 broederhaantjes gaat Huis Ter Mee de distributie op zich nemen. De haantjes die nu worden afgemest liggen rond de Kerst in natuurvoedingswinkels. Ergens is het jammer dat we de pilot volledig op eigen kracht moesten trekken maar nu komt er toch wat op gang. Het blijkt maar weer: als je zelf niks doet, gebeurt er ook niks."

Fingerspitzengefühl

Een andere droom die zonder concessies wettelijkheid lijkt te worden, is 100% biologisch voer. Stichting Demeter verleende in 2014 nog ontheffing om maximaal 5% gangbaar eiwit bij te mengen en in 2015 maximaal 2%. Wim: "Het vraagt een enorm fingerspitzengefühl om de voersamenstelling op de behoefte van de kip af te stemmen. Afgelopen seizoen hebben we gewerkt aan een nieuwe methode

om met bestaande ingrediënten tot de juiste eiwitcombinaties te komen. Ik kan hier nog niet teveel over zeggen. Wat ik wel kan zeggen: het is waarschijnlijk niet meer nodig om 2% gangbare eiwitten toe te voegen. We zitten nu op het punt: durven we op de verpakking te zetten dat het voer 100% biologisch is, of is het nog te vroeg? Moeten we een mogelijkheid openhouden, of gaan we ervoor? Dit project wordt voornamelijk door Joost Slingenberg getrokken; hij vindt dit soort experimenten heel leuk. Rolf Kanninga vindt het dan weer leuk om de voersamenstelling bij zijn kippen uit te proberen. De één trekt hier wat harder aan, de ander pakt dat weer wat meer op. Zo werkt iedereen binnen zijn eigen bedrijf aan datgene waar hij de meeste affiniteit mee heeft. Dit moet je niet overdreven voorstellen: we zijn toch wel individuen. Het gaat om gezamenlijke problemen waar iedereen op zijn eigen manier mee bezig is en waarbij we van elkaar leren. Soms hebben we pittige discussies maar als puntje bij paaltje komt, zitten we toch wel op één lijn."

Integriteit

Tenslotte experimenteren de pluimveehouders ook met weelderige buitenuitlopen. "Het idee voor aanplant in de buitenuitloop heb ik destijds geïntroduceerd", aldus Wim. "Toen er eens een gat in onze omheining zat, zagen wij dat de kippen het maïsveld inliepen. We zeiden tegen elkaar: als de dieren graag beschutting hebben, dan zaaien we de maïs toch in de uitloop? Sommige boeren zien die maïs niet zitten en hebben bomen en struiken aangeplant. Het Louis Bolk Instituut heeft het idee van de bosrijke

uitlopen opgepakt (zie kader). Dat is een hele goede zaak. Het is leuk dat een innovatie uit de biodynamische sector nu ook bij de biologische boeren wordt uitgerold. De aandacht voor dierenwelzijn is vandaag de dag sowieso veel groter geworden. Dat het broederhaantjesproject bij de consument aanslaat, heeft daar ook mee te maken." De dubbeldoelkip, het broederhaantje, 100% biologisch voer en een bosrijke buitenuitloop. Hoe komt het dat de groep pluimvee-

houders zo innovatief is? Wim: "Wij willen niet op de randjes van de regelgeving zitten maar proberen om door te ontwikkelen. Hierbij hebben we helder voor ogen waar het om gaat: de essentie van de biodynamische landbouw. Dat betekent dat we streven naar een rond bedrijf waarin de kringloop werkt en de integriteit van de kip centraal staat. Die ambitie werkt als motor voor nieuwe initiatieven." 🐣

Pluimveehouders

In Nederland zijn vier grote biodynamische pluimveebedrijven: Het Willink (Gerjan Slingenberg) in Ane, Maatschap Katerberg-van der Veen in Klijndijk, Maatschap Joost Slingenberg-Houtepen in Siebengewald en Maatschap Speelman-Kanninga (Boerveenshof) in Gasselternijveen. Zij houden tussen de 4000 en 11.000 kippen. Op De Dennenkamp in Rekken zijn de broederhaantjes opgefokt van kuiken tot braadhaantje. Zie demeterkippen.nl

Bomen voor Buitenkippen

Om kippen meer beschutting te bieden, onderzoekt het Louis Bolk Instituut welke aanplanten geschikt zijn. Bij voorkeur worden er bomen geplant waarvan ook geoogst kan worden. Denk aan fruit- en notenbomen en kerstbomen; en wilgen of miscanthus ten behoeve van energieproductie. De bomen verhogen de biodiversiteit, nemen mineralen op uit de grond en maken de uitloop minder aantrekkelijk voor ganzen en eenden, die ziektes kunnen overbrengen. Zie louisbolk.nl

Unieke exemplaren

De Duitse uitgave van de Landbouwcursus

Uitgave van de meest recente versie van de Landbouwcursus, uitgeven door Uitgeverij Christofoor

Uitgave van de Landbouwcursus, zoals die werd uitgegeven door de BD-Vereniging (dit is de 2de herziene druk uit 1977, vertaald door Erna Casparé)

In hoeverre vormt de serie lezingen die Rudolf Steiner in 1924 hield, de Landbouwcursus, een inspiratiebron voor boeren, tuinders of onderzoekers anno 2014? Deel 14 (slot): In deze laatste aflevering een inkijkje in verschillende exemplaren die intensief gelezen en 'verwerkt' zijn door (aan)tekeningen in de kantlijn. Enkele oude uitgaves zijn te bewonderen. Verder schrijft René Groenen, zaadteler, over de tekening die Rudolf Steiner maakte en die op de omslag van zijn Duitse uitgave staat.

< De Landbouwcursus van Willy Schilthuis (1920–2002), uit de tijd dat de uitgaves genummerd waren en alleen voor een select publiek verkrijgbaar

Plant en dier tussen mens en aarde

Tekst: René Groenen

In de landbouw werkt de mens op en aan de aarde. Tussen beide in staan plant en dier.

Op de voorkant van de Duitse uitgave van de Landbouwcursus staan twee tekeningen (zie ook pag 181 van de Nederlandse uitgave).

De rechtertekening is het oergebaar van de plant. Kijk maar eens naar een kiemend plantje, bijvoorbeeld een wortel, en je hebt het perfecte voorbeeld voor ogen. De plant is als een trechter, een kelk, helemaal geopend naar de (verre) omgeving. Alles kan

binnenkomen. Pas bij de bloem ontstaat iets dat lijkt op een eigen binnenruimte. Daar bevinden zich kleuren en geuren en komen de insecten op bezoek.

De linker tekening is het oergebaar van het dierlijk organisme. Het zijn twee spiralen met een tegengestelde draairichting: een dansend wervelpaar. Weliswaar niet met het blote oog zichtbaar, maar zo ontstaat op celniveau het dierlijk organisme. Er ontstaat een eigen binnenruimte. Dit vormt de

fysieke basis voor eigen gewaarwordingen.

Het dier begint daar waar de plant mee afsluit: het creëren van een eigen binnenruimte.

In het landbouwbedrijf zorgen op deze manier planten en dieren ervoor dat er verbinding is met de omgeving en dat er tegelijkertijd een eigenheid ontstaat. Wat is nu het verschil met een natuurlijk ecosysteem? Een landbouwbedrijf is een 'cultureel' ecosysteem. In de biologisch-dynamische landbouw komt daar nog een stap bij. De fysieke drager van deze extra dimensie zijn de preparaten. Het roerproces van de spuitpreparaten verenigt plant en dier:

- De roertrechter is van opzij gezien als een plant, geopend voor de omgeving. Bovendien vertonen beide (plant en roertrechter) een spiraalbeweging: bladeren staan in een spiraal om de stengel.
- Door afwisselend rechts- en linksom te roeren ontstaat in de tijd een dansend wervelpaar.

In de bewegingsdynamiek herhalen zich dus de oergebaren van plant en dier. Breng ik als mens deze twee spuitpreparaten op de akker uit, dan breng ik deze plantaardig-dierlijke oerdynamiek uit over het bedrijf. Dit zorgt ervoor dat het bedrijf openstaat en verbonden is met de kosmos en tegelijkertijd dat er een omhulling en stemming ontstaat die haar eigenheid versterkt.

Het boerenbedrijf als levend organisme - 5 (slot)

Als het bedrijfswezen mee gaat doen

In deze serie hebben we geschreven over de huid van het bedrijf, het hart, de organen met hun stofwisseling en de infrastructuur. Als deze bedrijfsdelen een samenhangend geheel vormen, en worden gecombineerd met eigenheid en toekomstrichting, ontstaat een bedrijfsidentiteit. Wanneer een bedrijfswezen zich hiermee verbindt, 'krijgt het bedrijf vleugeltjes en is de individualiteit compleet', zegt Joke Bloksma. *Tekst: Kitty Peetoom / Beeld: Werkboek Gezond Landbouwbedrijf*

"Net als een mens, kan het bedrijf worden beschouwd als een uniek iemand", zegt Joke Bloksma, adviseur, docent op Warmonderhof en coördinator van BD-beroepsontwikkeling. "Een consistente en bewuste bedrijfsidentiteit is een krachtige leidraad voor beslissingen. Het is het stuurwiel van het bedrijf, in een wereld met veel keuzemogelijkheden. Andersom werkt het ook: door het tonen van je bedrijfsidentiteit weten anderen waar ze aan toe zijn. Het trekt passende klanten en medewerkers aan. Hierdoor loopt het bedrijf wat meer vanzelf en blijft het goed bij jou als ondernemer passen. Identiteit gaat hier over de binnenkant,

over je bestaansreden en je inspiratiebron. Verwar identiteit niet met 'imago' dat vaak een soort opgeplakte identiteit van de buitenkant is."

Joke onderscheidt drie lagen in de bedrijfsidentiteit:

1. de fysieke omgeving (gebouw, bomen, vee, mensen, grond, gewas, kengetallen);
2. de sfeer, de stemming, de mensen (hoe werkt het bedrijf op jou als bezoeker in?);
3. het idee waar het hier om gaat. Wat wordt hier gewild?

Streekhistorische identiteit en authenticiteit zijn tegenwoordig voor boeren waardevolle begrippen bij regionale afzet. Soms beperkt

zo'n identiteit zich tot een vermarktingslabel en is het verband met de rest van het bedrijf ver te zoeken. De drie lagen passen dan niet bij elkaar. Klanten ervaren dit dan niet als authentiek en raken in verwarring. Soms verwordt zo'n nepproduct zelfs tot afstotende toeristenkitsch.

Hoe ontdek je de identiteit?

Je kunt de identiteit van je bedrijf het makkelijkst ontdekken door er vreemden naar te laten kijken. Allerlei dingen die voor jou zo normaal zijn, kunnen een ander juist opvallen als iets bijzonders. Onbewust gemaakte keuzes krijgen ineens een duidelijke plaats in het geheel. Nodig collega's uit en laat hen goed naar allerlei aspecten van het bedrijf kijken: de bodem, het omgevende landschap, natuur op het bedrijf, water op het bedrijf, de aankleding van erf en landerijen, de mineralenkringloop, het soort koeien, de gezondheid van het vee, de mechanisatie en de afzetmarkt. Vertel hun daarbij één voorbeeld van iets waar je trots op bent en één voorbeeld van iets dat nog niet goed is gelukt. Dat kan soms al volstaan om in

gesprek te raken over het wezenlijke. De bedrijfsvoerder kan iets vertellen over de historische ontwikkeling en welke bezigheden hij of zij met hart en ziel doet. Laat de uitgenodigde collega's ondertussen goed kijken naar wat zichtbaar is: dit komt namelijk lang niet altijd overeen met wat bedrijfsvoerders beweren!

Na al het feitelijke waarnemen (de eerste laag van de bedrijfsidentiteit) is het tijd om de sfeer en het idee van het bedrijf te ontdekken. Deze tweede en derde laag moeten meestal indirect ontdekt worden. Laat de bezoekers zich dingen afvragen als: waar word ik enthousiast van? Wat doet iets met mij? Waar zit hem de kracht van dit bedrijf? Wat wordt hier gewild? Geef een kwartiertje

Als elke spoedbestelling wordt aangenomen, ondermijn je andere belangrijke dingen zoals rust en de gewoonte om tijdig te bestellen. Je geeft de grenzen van je identiteit niet duidelijk aan en wordt geleefd door de buitenwereld.

stilte om deze vragen te beantwoorden. Als dit soort vragen aan de ondernemer gesteld worden, krijg je vaak een erg beperkt antwoord omdat veel onbewust is. De collega's vertellen daarna aan de bedrijfsvoerder wat hun indruk is en op dat moment kunnen de onbewuste lagen opeens bewust worden. Bijvoorbeeld bij 'het boerenbezoek', onderdeel van BD-beroepsontwikkeling, wordt op deze manier gewerkt.

Genius Loci

Er zijn vele, goed draaiende, wat oudere bedrijven waar je kunt ervaren dat er een rustige, gerijpte bedrijfsidentiteit is opgebouwd. Joke: "Neem bijvoorbeeld Gerbranda State. In 25 jaar heeft dit bedrijf verschillende

Als met aandacht en toewijding wordt gewerkt, merk je dit in de stemming van het hele bedrijf. Hier zaait Guurtje Kieft op de Zonne-tuin.

bedrijfstakken ontwikkeld, vanuit een duidelijke visie van de bedrijfsvoerder. Akkerbouw, groenteteelt, melkgeiten, zorg en een boerderijwinkel zijn mooi op elkaar afgestemd. Al deze onderdelen versterken elkaar. Binnen de akkerbouw versterkt de zaadteelt dan weer de blad- en wortelgewassen. In dit veelzijdig bedrijfsorganisme ontstaat veerkracht. Zo'n bedrijf kan gemakkelijker een storm, een dalende melkprijs, een zorggeld-reorganisatie of een hernia doorstaan dan een eenzijdig of heel open bedrijf."

"Wanneer het bedrijf een mooi, heel organisme is geworden, ervaar ik dat er een wezen mee gaat doen. Iemand die aan gene zijde helpt met realiseren wat hier gewild wordt. Ik noem dat het bedrijfswezen of de bedrijfsvoeder, sommigen noemen dit de bedrijfsindividualiteit. Hoe duidelijker de bedrijfsleiding het plan met het bedrijf in beeld heeft, des te duidelijker kan het wezen zich verbinden en mee gaan werken. Deze hulp geeft enorm veel rust in de bedrijfsvoering."

Al vanaf de oudheid kent men het begrip 'Genius Loci', een verbindende, beschermende, ordenende geestelijke entiteit die bij een bepaalde plek hoort. Zo had de godin Athene haar zorg voor de stad Athene. Het woord Loci staat voor 'plek', Genius (genere) verwijst naar genereren, scheppen, voortbrengen. Deze godin deed meer dan alleen beschermen, ze bouwde mee, ze hielp de stad haar potentie waar te maken. De mensen in Athene lieten op hun beurt hun dankbaarheid blijken in gebed en door offers. Ze maakten hun wensen kenbaar en vroegen om hulp.

"Zo kan ook een bedrijfsvoeder worden voorgesteld, die meehelpt het bedrijf verder te ontwikkelen en de identiteit praktisch te realiseren. Voor de ene ondernemer is zo'n gesprek met de bedrijfsvoeder een gesprek met een ander, echt wezen. Voor de andere ondernemer is het meer een 'overlegje met zichzelf' over het bedrijf of met het onstoffelijke plan voor het bedrijf dat zo werkelijkheid wordt. Voor dit contact worden in de praktijk allerlei speciale plekken gebruikt, om zich te concentreren en de aandacht te richten. Bijvoorbeeld de kastanjeboom, een bankje op een rustige plek of een inspirerend symbool in het kantoor."

In gesprek met het bedrijfswezen

Via een oefening kun je 'een gesprek voeren' met het bedrijfswezen. Gebruik de stilte om je ogen te sluiten en je af te vragen: als dit bedrijf een mens zou zijn, wat is dat dan voor iemand? Is het een man of een vrouw? Hoe oud is hij? Wat voor soort kleren draagt hij. Op wat voor tractor rijdt hij? Waar is hij naartoe op weg?

Wanneer je een concrete voorstelling hebt van deze figuur, kun je ermee in gesprek komen. Je kunt zelfs vragen stellen. Bijvoorbeeld: wat heb je nodig? Als je antwoord krijgt in je voorstelling, kijk dan of je dit kunt vertalen naar de werkelijkheid. ☺

Oefeningen en foto's komen uit het Werkboek Gezond Landbouwbedrijf van Joke Bloksma. Je kunt dit downloaden of bestellen via jokebloksma.nl

Excursie Bedrijfsindividualiteit

Tekst: Luc Ambagts

Bij een Excursie Bedrijfsindividualiteit van de BD-Vereniging naar Het Open Veld, bij Leuven, stelde de boer, Tom Troonbeeckx, de vraag op welke manier de samenwerking op zijn bedrijf vormgegeven zou kunnen worden bij een mogelijke uitbreiding. Er was al een tweede tuinderij bijgekomen en het zou mooi zijn het bedrijf ooit om te vormen van enkel tuinbouw naar een gemengd bedrijf. Wat zou de beste oplossing zijn: samenwerken met meerdere onafhankelijke ondernemers in een coöperatie, één bedrijf ervan maken, of nog anders? Er waren genoeg mogelijkheden. Tom vond het belangrijk van het begin af aan een passende vorm te kiezen. Een van de deelnemers aan de excursie gaf de tip: "Kijk eerst eens welke delen van de samenwerking al direct vastgelegd moeten worden en wat je nog open kan houden, wat je nog een tijd vrij kunt laten." Dat kwam

goed over. Op deze zelfoogst-tuin had ze gezien hoe met vlaggetjes voor de klanten aangegeven werd van welke groente veel, normaal, of niet geoogst kon worden. Ze had gehoord hoe de boekhouding voor iedereen in te zien was, terwijl een nieuw, beginnend plan nog binnenskamers gehouden werd. Dat waren voorbeelden hoe op Het Open Veld met 'open' en 'gesloten' gewerkt werd, met een vorm van 'dosereren'. Het 'dosereren' was op meerdere plekken in het bedrijf te zien: dit veld is begrensd en dat is 'het open veld'. Het is opmerkelijk te ontdekken dat hier die beweging zelfs in de naam verschijnt.

Met haar tip vond ze een weg om het 'dosereren' toe te passen bij het zoeken naar een nieuwe vorm van samenwerking. Een mogelijke manier van werken die aansluit bij de 'wetten' die dit bedrijf zichzelf stelt, als uitdrukking van zijn individualiteit. De tijd zal leren welke onverwachte beslissingen met deze tip gevonden kunnen worden.

Stiertjes van Eko-boerderij Arink

Smakelijk vlees van mannelijk vee

Veel mannelijke dieren in de biologisch-dynamische veehouderij vallen buiten de respectvolle zorg die hun zusters genieten. Zij worden vernietigd of verdwijnen in gangbare veehouderijen. Steeds meer boeren vinden dit onacceptabel. Zij creëren een plek voor het mannelijke dier. Ilse Beurskens bestelde een 'Broederhaan', proefde het stier vlees van Jersey melkkoeien en sprak twee veehouders over hun zorg voor de stierkalfjes. *Tekst: Ilse Beurskens-van den Bosch, natuurvoedingskundige | Foto's: Eko-boerderij Arink, Jacob Beeker/De Hoge Kamp*

bonden weten met het geestesgoed van Rudolf Steiner, de antroposofie, kunnen zeker niet voor dit ethische probleem wegkijken.'

De tijd lijkt rijp voor nieuwe ontwikkelingen op dit gebied. Er zijn veel bewonderingswaardige initiatieven. In DP2015-4 van dit jaar stond een oproep om een 'Broederhaan' te bestellen. Een deel van de prijs die de consument voor de haan betaalde zou besteed worden aan vervolgonderzoek. Bij 1000 haantjes kon het project doorgang vinden. Daar wilde ik graag aan meedoen. Ik bestelde Broederhaan nummer 723 en stuurde de oproep door aan al mijn vleesetende vrienden. Enige tijd later kreeg ik de haan diepgevroren thuisgestuurd met een brief waarin stond dat het allemaal niet vanzelf ging. Maar door de enthousiaste support krijgt het project toch een vervolg. Dat verheugde me. Met een goed gevoel braadde ik de haan. Hij rook lekker en was zeer smakelijk. (Lees meer over de Broederhaan op pag 14)

Van afval naar culinair genot

Alle Jerseystieren die op 'De Grootte Voort' in Lunteren (Remeker kaas) geboren worden,

hebben sinds 2011 een mooie plek om op te groeien: op weilanden en natuurgebieden in Midden-Nederland die door Jacob en Linda Beeker worden gepacht. In de jaren vóór dit prachtige initiatief werden de stierkalfjes na tien dagen vernietigd, omdat de reguliere kalvermesterijen niet geïnteresseerd zijn in dit kleine, langzaam groeiende melkveeras. "Maar", vinden Jacob en Linda, "dat Jersey-koeien langzaam groeien is juist een voordeel. Het vlees is zeer mals en smaakvol. Het is een culinair genot."

Wanneer ik Jacob bel, is hij in een dierenwinkel op zoek naar een dekje voor een ziek kalfje. Jacob: "Als je zoiets wilt hebben, kom je terecht bij hondenspulletjes." Een half uurtje later heeft hij het juiste dekje gevonden en spreken wij verder. Jacob met trots in zijn stem: "Ons vlees is mager en toch mals. Het vet is intramusculair: het zit in de spier en niet onder de huid. Dat zorgt ervoor dat het een hele goede smaak heeft. Verhoudingsgewijs bevat het vleesvet meer onverzadigde vetzuren dan vlees van andere koeienrassen. Het heeft ook een hoog gehalte aan vitamine A. Dat zie je aan de gele kleur van het vlees."

De stieren van Jacob en Linda zijn veel buiten. 's Zomers grazen ze in de wei. In september worden ze naar verschillende natuurgebieden gebracht, waar de grootste stieren de hele winter kunnen blijven. Dat ze uitsluitend gevoerd zijn met gras en altijd buiten zijn, heeft een positieve invloed op de vetzuursamenstelling van vleesvet. Juist in de kou maakt een dier meer onverzadigde vetzuren aan, zoals omega-3.

In DP2014-5 riep Adrienne Jonker de lezers op om na te denken over een oplossing voor de omgang met onze mannelijke landbouwdieren. 'Michaël is de tijdgeest', schreef zij in een ingezonden brief. 'Dit zonnewezen maakt de dingen zichtbaar. Wij die ons ver-

*'Ik heb geen
zuivel- of
vleesindustrie,
ik heb een kudde
waar ik af en toe
van oogst'*

Moedermelk

Jacob: "We hebben niet alleen stierkalfjes in de kudde. Er lopen ook vier oude melkkoeien tussen. Zij zogen de jongste stieren. Poedermelk geven aan kalfjes heb ik wel gedaan, maar het stond me zo tegen. Eigenlijk vind ik het bespottelijk. Het klopt niet. Nu kunnen de kalfjes zelf hun moment kiezen om te drinken, de melk is altijd goed op temperatuur en het sociale aspect tussen de koeien is volgens mij ook heel gezond. Je ziet dat de stiertjes veel vaker drinken dan toen ik ze melk gaf. Ze maken een betere start. Na drie maanden zijn ze zwaarder, sterker en weerbaarder. Wanneer de omstandigheden goed zijn, blijf je het verschil zien. Ook na ruim twee jaar. Sinds ik de kalfjes bij de zoogkoeien laat drinken, heb ik uiteindelijk meer vlees. Daar doe ik het niet voor. Ik wil graag gezonde dieren. Daarnaast geloof ik er ook in: wanneer je goed voor je dieren zorgt, komt dat uiteindelijk ook in je portemonnee terecht. En het kan heel goed. De oude melkkoeien van Jan Dirk (boer op 'De

Groote Voort' in Lunteren) zijn nog gezond en sterk."

Wanneer de zoogkoeien geen melk meer geven, wat doe je dan met hen? Jacob: "Dat is nog niet aan de orde geweest. Ik houd ze zo lang mogelijk. Ze hebben een speciale plek in de kudde. Maar uiteindelijk zullen het hamburgers worden."

Diezelfde vraag stel ik aan Jan Dirk van de Voort: "Van onze oude melkkoeien kun je nog lekkere biefstuk snijden. Dat is zo sinds de koeien hun hoorns behouden. Met hoorns herstellen de dames beter na het kalveren."

Heerlijk sterk van smaak

Op 8 oktober werd een stier geslacht. Anderhalve week later had ik mijn vleespakket in huis. Het vlees is vacuüm verpakt en afhankelijk van het soort vlees twee of vier weken houdbaar in de koelkast. Jacob schreef erbij dat het vlees afkomstig is van de grootste stier tot nu toe. Hij woog 295 kilo aan de haak en is tweeënehalf jaar oud geworden.

Hij heeft alleen gras gegeten en is nooit in een stal geweest. "In het voorjaar was hij aan de magere kant maar hij is enorm doorgroeid vanaf het moment dat het gras weer ging groeien. Wij zijn echt onder de indruk van zijn groei en de kwaliteit van het vlees. Dit is de beste periode om de dieren te slachten, omdat nu de kwaliteit van het gras afneemt en ze energie gaan gebruiken tegen de kou en voor de wintervacht."

Ik was al onder de indruk voordat ik iets geproefd had. Het voelt als een eer om zulk vlees in huis te hebben. Eer? Is dit het juiste woord? Er komt wel een gevoel van nederigheid in me op, dankbaarheid. Ik voel me verbonden met het vlees en ervaar hoe bijzonder het is om vlees te kunnen eten. Jacob: "Wanneer ik het vlees eet van mijn eigen koeien, weet ik precies hoe hij eruitzag en wat ik met hem heb meegemaakt. Je moet niet te melancholisch worden, maar ik merk dat klanten ook graag meer willen weten over het specifieke dier dat zij eten. Op de

< Stoofpot van Jersey-stierenwang

vleespakketten staat het nummer van het oormerk van de stier. Ik heb het plan om op onze website specifieke informatie over de stieren te plaatsen, zodat klanten dit kunnen lezen. Maar zo ver is het nog niet."

Het gehakt is het eerste dat ik klaarmaak. Het is mager, voelt stevig in mijn handen en het ruikt heerlijk wanneer ik het braad. De sterke vleesmaak is ook echt verrukkelijk.

De cirkel moet rond zijn

John Arink en Liane Betting hebben een biologisch-dynamisch melkveebedrijf in de Achterhoek, dat deze maand als zodanig gecertificeerd is. Zij zorgen er zelf voor dat hun stierkalveren opgroeien en als vlees kunnen worden genuttigd. Het bedrijf startte in 1991 als eko-boerderij. In 2000 zijn ze begonnen met het opfokken van enkele eigen stierkalveren, die zij tot os lieten castreren. Dat werden er in de loop der jaren steeds meer. Nu kunnen alle ossen blijven. John: "Ik heb altijd gevoeld dat het niet klopt in de melkveehouderij. Wat er met de stieren gebeurt, ervaar ik als afschuiven van verantwoordelijkheid. De cirkel moet rond zijn. Dat zegt mijn intuïtie. Een koe geeft 6000 liter melk per lactatieperiode. Dus per 6000 liter melk is één kalf nodig. Een stier of een oude melkkoe geeft ongeveer 200 kilo vlees. Dat betekent dat ik per liter melk 33 gram vlees moet verkopen. Wij maken camembert, heerlijke camembert. Daar gaat het om. Het is niet dat ik zo graag vlees wil verkopen. Wanneer ik een stier naar het slachthuis breng, vind ik dat een vreselijke dag. Dat is de moeilijkste taak van een

boer. Maar het is wel mijn verantwoordelijkheid. Ik heb geen zuivel- of vleesindustrie. Ik heb een kudde waar ik af en toe van oogst."

Fries Hollandse

John en Liane hebben zwartbonte dubbeldoelkoeien: Fries Hollandse. Om de melkveestapel niet te laten groeien, kunnen niet alle koekalfjes melkkoeien worden. Daarom wordt de helft van de melkkoeien – diegene die het beste melk geven – gedekt door een melkstier. Deze koekalfjes worden melkkoeien. De andere melkkoeien worden gedekt door een vleesstier. De vrouwtjes die hieruit geboren worden, worden net als hun broers ook vleeskoeien. Ook de oude melkkoeien worden uiteindelijk geslacht. John: "Daar kun je geen biefstuk of entrecote van maken. Dat is te taai. Maar wel lekker gehakt, heerlijke beefburgers, kroketten en bami-schijven. Deze producten worden verkocht op festivals." Het stiervlees verkoopt John in zijn eigen boerderijwinkel, in winkels in de buurt en in restaurants. John: "In restaurants waar ons vlees wordt geserveerd, staan we met naam en toenaam op de kaart. Dat werkt goed, want we verkrijgen op deze manier een grote bekendheid."

Dankbaar

Om terug te komen op Michaël: deze aartsengel wordt door Rudolf Steiner gezien als inspirator van de moderne mensheid. Michaël helpt ons op weg naar zelfstandigheid en vrijheid. Verantwoordelijkheid is daar direct mee verbonden. Uit de zorg voor het vlees in bovenbeschreven melk- en pluimveehouderijen spreken deze drie kwaliteiten

– zelfstandigheid, vrijheid en verantwoordelijkheid. Als consument ben ik dankbaar voor deze initiatieven, omdat die mij in de gelegenheid stellen te kiezen voor zuivel, eieren en vlees afkomstig van een boerderij waar de kringloop klopt. Dat eet zoveel lekkerder. En het zal ook mij voeden in mijn persoonlijke proces naar verantwoordelijkheid, zelfstandigheid en vrijheid.

Het eten van vlees omdat het er is, omdat je ook zuivel en eieren eet, vind ik een intrigerend beeld. Wanneer ik een liter melk drink, ben ik verantwoordelijk voor 33 gram vlees. Wanneer ik een kilo kaas eet, waar tien liter melk voor nodig is, ben ik verantwoordelijk voor 330 gram vlees. Ik vraag me af of het vlees afkomstig uit melk- en pluimveehouderijen genoeg kan zijn. Dan hebben we geen vleesveehouderijen meer nodig. De consument krijgt steeds meer de mogelijkheid om daarvoor te kiezen. Zo worden sinds kort ook de uitgelegde Demeterhennen verkocht als soepkippen in de Estafettewinkels. Wanneer we weer teruggaan naar de oorspronkelijke slachtmaanden oktober en november, maken we het op een natuurlijke manier houden van runderen een stuk makkelijker. Dit maak ik op uit wat Jacob vertelt over de natuurlijke gewichtsschommeling van de runderen in de loop van het jaar. Dan hebben we in de winter relatief veel vlees, dat we ingevroren en gedroogd kunnen bewaren tot het ergens in de lente op is. Dan kunnen we uitkijken naar de herfst die ons opnieuw vers vlees brengt. 🍷

Meer info op jerseyvleesbestellen.nl en ekoboerderijarink.nl

Dynamisch Perspectief

Boekbespreking

Culturele revolutie in de landbouw

Evolutive Agrarkultur - Landwirtschaft nach dem Bildprinzip des Menschen. Eine Skizze
door Nikolai Fuchs. Verlag
Lebendige Erde Demeter e.V.,
Darmstadt, 2014, 98 pag., €16

Tekst: Pieter Geluk

Landbouwwetenschapper Nicolai Fuchs heeft jarenlang leiding gegeven aan het 'hoofdkwartier' van de biodynamische landbouw in Dornach. Deze ervaring heeft hem na zijn afscheid, 'omkijkend over zijn schouder', de ogen geopend voor een duurzaam ontwikkelingsperspectief van de landbouw. Meer dan een schets wil hij zijn overpeinzingen over de landbouw van de toekomst niet noemen. Toch schetst hij in feite de contouren van een culturele revolutie in de landbouw: een landbouw waarbij 'de mens tot grondslag' wordt genomen. Hiermee citeert Fuchs een uitspraak van Steiner uit het hart van de Landbouw cursus (eind

vierde voordracht). Als we een werkelijk duurzame landbouw willen ontwikkelen, moeten we het landbouwbedrijf als een levend organisme beschouwen, met specifieke orgaanfuncties en een eigen bedrijfsindividualiteit. Dat is de kern waar het volgens Fuchs om draait.

Nu we de rol van de mens gaan onderkennen bij de opwarming van de aarde, worden we ons ervan bewust dat ieder mens invloed heeft op de aarde als geheel. Daarom is volgens Fuchs in deze tijd een landbouwcultuur nodig, die constructief bijdraagt aan het evolutieproces van de planeet aarde. Juist de landbouw als directe schakel

tussen mens en aarde kan hieraan bijdragen en de BD-landbouw kan dit bij uitstek. Fuchs onderscheidt hier de BD expliciet van biologische methoden, die zoveel mogelijk de natuur haar gang laten gaan en het ingrijpen van de mens tot het hoogst noodzakelijke beperken.

Fuchs confronteert ons hier met een ongemakkelijke waarheid, als we de biologische landbouw eigenlijk al wel mooi genoeg vinden. De Landbouw cursus gaat verder dan dat: meer nog dan de natuur dient hier de mens als uitgangspunt. Natuurlijk kunnen we de huidige groei in de brede biologische beweging alleen maar toejuichen en de BD sluit daar graag bij aan. Toch ziet Fuchs op termijn alleen ontwikkelingsperspectief voor een landbouw, die de mens centraal stelt. Op dat punt onderscheidt de BD zich voornamelijk van de overige, groeiende, maar hopelijk mee-evoluerende biologische landbouw.

Concrete voorbeelden van een toekomstbestendige landbouw zijn schaars in deze schets, maar wie ernaar zoekt, vindt

een steun in de rug voor huidige ontwikkelingen in de biologische landbouw - en dat is zeker niet alleen in de BD - zoals de vorming van samenwerkingsverbanden tussen boeren onderling, waarbinnen elk bedrijf haar eigen individualiteit kan ontwikkelen. Maar ook het directe consument-producent-contact in initiatieven als de Community Supported Agriculture draagt bij aan verdere ontwikkeling van de individualiteit van het landbouwbedrijf, waarin de mens centraal staat. Wellicht de eerste tekenen van een culturele revolutie, zoals Fuchs die voor ogen heeft.

Crowdfunding 2x succesvol!

'Red Boerderij De Hondspol' stond in de vorige Dynamisch Perspectief. Omdat zorginstelling Lievegoed de boerderij verkoopt, was op korte termijn 250.000 euro nodig om de roerende goederen over te nemen. Binnen drie weken na de start van de crowdfundingscampagne was dit bedrag binnen. 'Met grote dankbaarheid mogen we vaststellen dat De Hondspol door een grote gemeenschap een warm hart wordt toegedragen', schrijven boer, tuinder en kaasmakers in een Nieuwsbrief. Zij kunnen nu zelfstandig verder

met De Hondspol. Zij hebben goede hoop dat ook de overname van de grond zal lukken. Hulp hierbij is nog steeds welkom, zie dehondspol.nl.

Ook de oproep 'Sponsor een jonge boer in spe' leverde een mooi resultaat op: met een sponsorloop hebben studenten van Warmonderhof, de boeren van de toekomst, op donderdag 12 november ruim achtduizend euro bijeen gelopen. Stichting BD-Grondbeheer gebruikt dit bedrag om grond aan te kopen en die aan BD-boeren te verpachten, zie bdgrondbeheer.nl.

Campina stoot BD-melk af

De melkfabriek in het Noord-Hollandse Limmen, die in 1980 als eerste in Nederland met verwerking van BD-melk van start ging onder het merk Zuiver Zuivel, gaat medio 2016 dicht. De fabriek is in 1989 door Campina overgenomen. Nu brengt de zuivelreus zijn hele biologische zuiveltak onder bij zijn vestiging in Maasland. Het merk Zuiver Zuivel verhuist naar

Weerribben Zuivel. Volgens een woordvoerder van FrieslandCampina in Biojournaal heeft dit geen gevolgen voor de 11 biologisch-dynamische melkveehouders die lid zijn van de zuivelcoöperatie: "Wij gaan de BD-melk van onze leden in de toekomst aan Weerribben leveren."

BD-melkveehouder Jan Duyndam verwacht echter grote verschui-

vingen in de BD-melkmarkt. Hij stapte al eerder over naar Weerribben Zuivel. "Ik heb me er jaren voor ingezet om samen met FrieslandCampina te werken aan een betere profilering van BD: we hebben het over uiterst moderne bedrijven, hightech, met ruimte voor natuur én ruimte voor de koe." Binnen FrieslandCampina kon dit proces uiteindelijk geen

doorgang vinden, omdat biodynamisch voor hen een te kleine markt is. Jan verwacht dat in de komende jaren een groot deel van de biodynamische melkveehouders, niet alleen degenen die nu aan Zuiver Zuivel leveren, samen een pool gaan vormen. Demeter melk zal dan met een zeer onderscheidend verhaal in natuurvoedingswinkels gaan verschijnen.

Reis naar Sekem en het oude Egypte

Sekem is een bijzondere en veelzijdige onderneming in Egypte. Woestijn wordt er omgevormd tot vruchtbare landbouwgrond voor de productie van biologisch-dynamisch voedsel. Oude kruidenkennis wordt aangewend voor moderne, betaalbare en betrouwbare medicijnen. Medewerkers worden geschoold, ook op persoonlijk vlak. Voor kinderen uit de omgeving wordt onderwijs aangeboden met de uitgangspunten van het vrijeschoolonderwijs. Werken aan kunst en cultuur draagt bij aan wederzijds begrip tussen mensen met verschillende religieuze en culturele achtergronden. Er zijn beroepsopleidingen en een medisch centrum en vier jaar geleden werd de eerste univer-

siteit ter wereld opgericht die volledig op duurzame ontwikkeling is gericht.

De Vriendenkring Sekem organiseert in samenwerking met Stichting Brandaan Reizen een reis naar Sekem van 18 t/m 25 maart 2016, met rondleidingen bij allerlei onderdelen van Sekem. Deelnemers maken het voorjaarsfeest met 2000 scholieren, studenten en medewerkers mee en spreken met de oprichter dr. Ibrahim Abouleish, zijn zoon en opvolger Helmy en andere medewerkers. Er is ruimte voor bezinning en kunstzinnige expressie. Er wordt gesproken over duurzame ontwikkeling vanuit de islam en over antroposofie als inspiratiebron. Gedurende twee dagen vinden bezoeken plaats aan oudheidkundige bezienswaardigheden in Cairo. Voor info over de reis, zie brandaanreizen.nl of bel 026 4426619. Voor info over Vriendenkring Sekem, zie sekemvrienden.nl

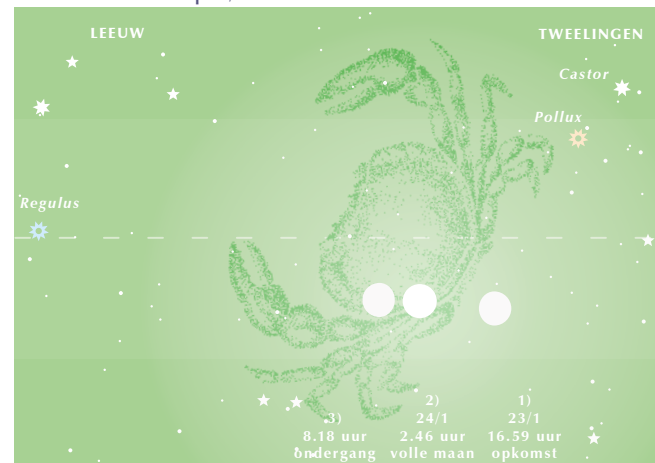
Volle maan weerspiegelt de kosmos

In de Landbouwcursus besprak Rudolf Steiner op verrassende wijze de maan. Zonder haar kan de aarde wel groei bewerkstelligen, zegt hij, maar de aarde is zelf te zwak om het voortplanten (een sterker groeien) tot stand te brengen. De maan spiegelt niet alleen licht van de zon. De hele gereflecteerde kosmos komt via de maan op de aarde. Sterrenkundige Liesbeth Bisterbosch stelt zich de vragen: Hoe kunnen we deze uitspraken vruchtbaar maken voor het werken met planten? Welke verhouding hebben we zelf tot de volle maan? Ze vertelt: "Bij volle maan spie-

gelt haar hele oppervlakte het zonlicht en ze glanst opvallend intensiever dan in de andere maanfases. De volle maan komt bij zonsondergang op en klimt tot middernacht. Ze bereikt in het midden van de nacht in het zuiden de hoogste positie van haar hemelboog. Ze daalt in de tweede helft van de nacht en gaat pas bij zonsopkomst onder. Wanneer de maan vol is, kan ze het zonlicht het langst en het meest intensief spiegelen."

"Een heldere winternacht met de volle maan hoog aan de hemel ervaren we zo anders dan een maanloze nacht, vooral als er sneeuw is. Wat een lich-

Kreeft en volle maan op 24/1

tintensiteit! Wat doet dit wintervolle maanlicht met de wortels in de aarde? Van maand tot maand heeft de zon een andere werking, evenzo verschijnt de volle maan - zijn nachtelijk tegenbeeld - elke maand anders. In de zomermaanden verschijnt ze alleen laag boven de horizon, dan geeft ze gedurende de korte grijze nacht nauwelijks licht."

Liesbeth stelt de vragen, maar beantwoordt ze niet. Ze wil mensen enthousiasmeren op zoek te gaan naar antwoorden door zélf de gang van de zon, de maan, de planeten en de sterren aan de hemel waar te nemen, eigen te maken en samenhangen met het aardse leven te ontdekken. "Zulke ervaringen openen de weg tot meer bewustzijn van de zonen maanritmes waarin planten leven."

Sterren en planeten in 2016, de kalender die Liesbeth Bisterbosch ieder jaar uitgeeft, heeft als thema 'volle maan en maanknoppen'.

Voor meer info, zie liesbethbisterbosch.org

Bomen en jij?

Hoe ken je de bomen? Ben je wel eens eikig, berkig of sparrig? Door bomen als bijzondere planten een heel jaar te volgen, komen nieuwe verwantschappen in zicht. Tussen de soorten onderling - en tussen jou en hen. De bomen komen steeds dichterbij. Op 10 maandelijks zondagochtenden, van 24 januari tot 13 december 2016, geven Jan Diek van Mansvelt en Rien van den Berg een cursus 'fenomenologie van bomen in het plantenrijk' bij Kraaybeekhof in Driebergen. Informatie: jandiek@vanmansvelt.nl, 06-45610169.

Stichting Zaadgoed zoekt versterking!

Een video over Mechelse bloemkool en hoe je zelf zaad kunt winnen, de ontwikkeling van nieuwe rassen van bijvoorbeeld ui of lupine, een cursus zaadteelt voor moestuinders. Door aan dit soort initiatieven bij te dragen werkt Stichting Zaadgoed, opgericht in 1998, aan biologische veredeling en bevordering van agrarische biodiversiteit. Ze verspreidt kennis, ondersteunt boeren die zelf aan selectie doen, stimuleert wetenschappelijk onderzoek en maakt mensen bewust van het belang van biologische veredeling. Biologische landbouw stelt

andere eisen aan gewaseigenschappen dan gangbare landbouw, bijvoorbeeld een hoge weerbaarheid. Ook passen bepaalde veredelingstechnieken niet bij de biologische landbouw.

Stichting Zaadgoed richt zich op projecten waar zaadvaste rassen worden veredeld of in stand gehouden. Dit zijn rassen die hun eigenschappen behouden in de volgende generatie. Vorig jaar heeft Stichting Zaadgoed zich samen met Stichting De Oerakker ingezet voor het project Pro Specie Rara, dat naar Zwitsers voorbeeld zo veel

mogelijk mensen wilde betrekken bij de zaadteelt en instandhouding van regionale en historische rassen. Over de opzet van dit project is in het bestuur veel onenigheid ontstaan. Twee bestuursleden hebben zich nu teruggetrokken vanwege conflicterende visies, zodat Zaadgoed met nieuwe energie haar belangrijke werk kan voortzetten. Zaadgoed is nu op zoek naar nieuwe mensen die een actieve bijdrage willen leveren; bestuurlijk, als vrijwilliger of anderszins. Heb je interesse? Stuur een mail naar info@zaadgoed.nl

Sektion für Landwirtschaft
Section for Agriculture
Section d'Agriculture
Sección de Agricultura

Our Earth – a global Garden?

Cultivating an Active Relationship with Nature

International Conference of the Section for Agriculture

3 – 6 February 2016 at the Goetheanum, Dornach / Switzerland

With workshops and contributions on:

- Urban agriculture in Canada and Argentina
- School gardens in Norway
- Multifunctional city parks in Singapore
- Permaculture and biodynamics
- Small farmers' initiatives in Togo and India

Contributors are:

*Marie-Monique Robin, Herbert Dreiseitl,
Christine Gruwez, Enrico Amico, Marianne Schubert,
Benno Otter, Linda Jolly, Antonio Lattuca*

Whereas in the past, the garden was a protected and well-cared-for place in the midst of an otherwise 'wild nature', the Earth as a whole is nowadays a place intensively worked on by humans. The Earth has become our common garden. The current task is therefore to cultivate and care for the Earth in dialogue with nature, instead of managing it as a resource or dump. How can we found a new relationship with Nature? How can farmers, gardeners, foresters, landscape gardeners and horticulturalists transform their "gardening" of the Earth in such a way that physical and spiritual nourishment can be provided for all? What impulses can biodynamics give specifically to gardening and landscaping culture and practice? Can our cities be transformed into gardens? What can we learn from the productive gardening work of small farmers from the Global South? What can we in turn give them?

Section for Agriculture at the Goetheanum

The conference is open to all. There will be simultaneous translations into German, English, French, Spanish and Italian.

For more information
www.sektion-landwirtschaft.org

Goetheanum

Agenda

Vanaf 11 januari

Dynamisch werken in de tuin

Basis cursus 'Dynamisch leven en werken in de tuin' van Stichting de Zonnetuin door Carmencita de Rooter in Haarlem. Hoe kun je een bewuste verbinding leggen met de Geestelijke Krachten uit de planetensferen, de sterrenwerelden en de natuurwezens en elementaren? Info via Carmencita 023-5277953 en dezonnetuin.org

16 januari

Open Dag Warmonderhof

Rondleidingen, informatiefilmpjes over de school en over BD-landbouw, stands met informatie over de voltijdopleiding en de deeltijdopleiding (er is er nu ook een in Amsterdam), over stagelopen, wonen, werken en leren. Zie warmonderhof.nl

20 en 21 januari

Bio-Beurs

Beurs van de biologische sector in Zwolle met een divers inhoudelijk programma, onder andere op het Demeter-plein (zie pag 9). Met veel interessante workshops, zoals doorschakelen naar Demeter, crowdfunding, bedrijfsopvolging, gemeenschapsgronden, zaadvaste rassen (door Bingenheimer Saatgut), grondbewerkingstijden (door Agrikos). Kijk voor het hele programma op bio-beurs.nl

23 januari

Introductie Elementaire Landbouw

Introductiemiddag in Groenekan door Hans Bruinsma (Stichting Agrikos) over 'Elementaire Landbouwge-wassen & Benutting Kosmische Werking'. Er is gelegenheid om de eigen gewassen te toetsen binnen de rotatie en het jaarverloop. Zie agrikos.nl

Vanaf 24 januari

Bomen – en jij?

Fenomenologie met Jan Diek van Mansvelt, zie pag 31.

19 en 27 februari

Winterconferenties

De BD-Vereniging organiseert haar winterconferenties met thema 'LAND: ruimte voor nieuwe boeren' op Widar in Wortel-Kolonie (B) op 19 febr en op 27 febr op Warmonderhof in Dronten (zie pag 8).

25-29 januari

Vitale bodem en een vitaal gewas

De Australische Graeme Sait geeft 25/1 een thema-dag (van 16-21 uur) in Horst om bodemprocessen beter te leren begrijpen, gericht op telers en producenten. Op 26/1 volgt een seminar in Kaatsheuvel 'A healthy soil will benefit us all' gericht op beleidsmakers en onderzoekers. Een uitgebreidere cursus vindt 28 en 29/1 plaats in Zeist. Zie soil-tech.nl

Vanaf 30 januari

Workshop Grondbewerkingstijden & Rotatie

10-delige workshop door Hans Bruinsma (Stichting Agrikos) in Groenekan; tevens Online. Zie agrikos.nl

Vanaf 31 januari

Filosofie van de vrijheid

Scholingscursus met Jac Hielema over *Filosofie van de vrijheid*. Jac zal de tekst toegankelijk, beleefbaar en inzichtelijk maken, op 10 zondagen van 10 tot 17 uur in Galerie Herman Smith in Amsterdam. Zie jachielema.nl

3-6 februari

Internationale BD-conferentie

De jaarlijkse *Tagung* in Dornach heeft als thema 'Onze aarde – een wereldwijde tuin?' Zie pag 32.

10-13 februari

Biofach 2016

Jaarlijkse internationale vakbeurs voor de biologische sector.

12-13 februari

Voedsel Anders conferentie

De eerste Voedsel Anders conferentie in 2014, gericht op een duurzaam en eerlijk voedsel- en landbouwsysteem, was een overweldigend succes. De Bodem Anders conferentie van 2015 leverde ook veel vruchtbare uitwisseling op. Voedsel Anders 2016 in Wageningen belooft weer een interessant programma te worden, zie voedselanders.nl

28 febr-4 mrt

Shaping the Future

Internationale intensieve studieweek in Dornach voor mensen die een verantwoordelijkheid dragen in de biodynamische beweging, zie bdvereniging.nl

18 t/m 25 maart

Reis naar Sekem

Biodynamische landbouwonderneming in Egypte, zie pag 30.

De BD-Vereniging is van iedereen

Met het aantal beroepsleden zijn we in de herfst de 300 gepasseerd. Daarnaast zijn er 1530 basisleden die met hun belangstelling, betrokkenheid en reacties het werk in de biologisch-dynamische landbouw ondersteunen. Samen zijn we opbouwend bezig. Het aantal leden groeit. Misschien is je buurman ook geïnteresseerd in onze op de toekomst gerichte landbouwcultuur? Vraag het hem eens!

Hoeveel mensen werken er in de landbouw? Hoeveel in een winkel, bij een groothandel, een restaurant, een zuivelabriek? Voor wie is biologisch-dynamische voeding belangrijk? Als al die mensen lid worden, dan krijgen we nog meer uitwisseling en nog meer inspiratie van elkaar.

Vertel het verder:

Lid worden van de BD-Vereniging? Gewoon doen! Via bdvereniging.nl of bel Luc Ambagts, 0850-609044

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2015 – DECEMBER – nr 6

Dynamisch Perspectief is het ledenblad van de BD-Vereniging en verschijnt 6x per jaar. ISSN 1389-7438.

Voor vragen over lidmaatschap of over het opsturen van Dynamisch Perspectief, bel het bureau: 0850 609044

Redactie Ellen Winkel (hoofdredacteur), Luc Ambagts, Andries Palmboom, Wim Goris, Gineke de Graaf.

Sluitingsdatum DP2016-1 is een thema-uitgave in samenwerking met Toekomstboeren en verschijnt 16 januari. De sluitingsdatum voor kopij voor DP2016-2 is 8 februari. Dit nummer verschijnt 26 maart.

Copyright BD-Vereniging. Overname van artikelen alleen met voorafgaande toestemming van de redactie.

Coverfoto Katrien en Walter op De Zonnekouter

Vormgeving Fingerprint, Witzenhuisen DE, Gerda Peters.

Druk ZuidamUithof.

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0850 609044
info@bdvereniging.nl
www.bdvereniging.nl

De BD-Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding door ontmoetingen, scholing, onderzoek en publicaties. Ze werkt samen met o.a. Stichting Demeter, Stichting Grondbeheer BD-landbouw, Stichting Warmonderhof en de Antroposofische Vereniging in Nederland.

Bestuur Piet van IJendoorn (voorzitter), Derk Klein Bramel (secretaris), Maria van Boxtel (penningmeester), Eline van den Muijsenberg (BD Jong)

Medewerkers bureau Luc Ambagts (beleidsmedewerker), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

BD-beroepsontwikkeling Beroepsleden die belangstelling hebben voor intervisie, coaching, bedrijfsbezoeken of themagroepen kunnen contact opnemen met Luc Ambagts op het bureau.

BD-preparaten Gineke de Graaf van De Groenen Hof verzorgt het preparatenwerk. BD-preparaten en materialen daarvoor zijn rechtstreeks bij Gineke te bestellen via www.

degroenenhof.nl, of 06 36581305.

BD-Jong Activiteiten voor en door jongeren t/m 33 jaar. Voor info, neem contact op met Eline van den Muijsenberg via bd-jong@bdvereniging.nl

Lidmaatschap

- € 40,- per jaar.
- Jongerenlid (t/m 23 jaar): € 20,- per jaar.
- Beroepslid: € 100 per jaar.

Een lidmaatschap wordt jaarlijks stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december heeft opgezegd. Aanmelden als lid kan via de website www.bdvereniging.nl, of via het bureau. Rekeningnummer contributie IBAN: NL 04 INGB 0000147485. BIC: INGBNL2A tnv Ver voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding.

Schenkeningen en legaten

De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Legaten zijn geheel vrij van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Wilt u meer informatie, belt u dan met het bureau. Rekeningnummer schenkingen IBAN: NL07INGB0000313786, BIC: INGBNL2A.

Caribische droom

Tekst: Andries Palmboom

Na 18 jaar neemt mijn collega Roland afscheid van Estafette Odin. Ik weet nog dat hij de organisatie binnenkwam. Dat ging ongeveer zo: een jongeman had zich gemeld bij de bedrijfsleider van één van de – toen nog – Gimsel-winkels: "Ik werk bij de Free Recordshop, maar nu wil ik hier komen werken." De jongeman werd aangenomen als rechterhand van de bedrijfsleider. Later leidde hij zelf verschillende Estafette-winkels.

Er is dus een afscheidsfeestje, in 'zijn' winkel. Na sluitingstijd zijn er collega's en klanten uitgenodigd. Naast de kassa speelt een muzikant Caribische muziek.

De winkelmanager houdt een toespraakje.

Daarna krijgt Roland zelf het woord. We horen zijn levensverhaal.

Hoe hij nietsvermoedend binnenkwam in een nieuwe wereld, die vooral vragen en bevreemding opriep: "Koffie laten staan? Suiker is uit den boze? ...huh?!?"

Hoe langzaam zijn kritische reserve overging in begrip, en later in enthousiasme. Eerst won het Ayurvedisch koken zijn sympathie, later trof hem de samenhang landbouw-voeding-economie. Hij kon het niet laten daarover rond te bazuinen, onder andere in lezingen en workshops.

Roland sluit zijn verhaal af met zijn toekomstplannen: "Over twaalf dagen stap ik op het vliegtuig naar Suriname en daarna Curaçao, mijn droom achterna. Daar ga ik werken aan biologische landbouw, die daar nog in de kinderschoenen staat. Mijn ideaal is om er een handelskanaal op te zetten. Eerst hoop ik een slinger te kunnen geven aan de certificering. Daarna staat mij voor ogen om een waarachtige keten-van-land-naar-klant te realiseren. Vanzelfsprekend in coöperatief verband. Als het maar recht doet aan de gemeenschap – want dat is precies wat daar nodig is."

Het zal pionieren worden.

Roland tovert ons een meeslepend eindbeeld voor ogen: "Ooit vertellen we het verhaal achter de Caribische groente aan de Nederlandse klant, bijvoorbeeld via de Nieuwsbrieven in de Odin-abonnementtassen."

Ik zie hem daar nu al van genieten. Hij zit duidelijk in zijn flow ...

De muzikant zet zijn Caribische muziek weer in.

Natuurlijk moet er nog gezamenlijk een lied worden gezongen: Bob Marley.

Al snel gaan ook de voeten van de vloer.... 'swinging party'! ☺

Zuiver Zuivel biodynamische roomboter, de (h)eerlijkste boter voor de feestdagen

zuiver @zuivel®

Op traditionele
wijze bereid

zuiverzuivel.bio

